

УДК 372.3

РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Грановська Т.

У статті проаналізовано проблему формування екологічної свідомості дітей дошкільного віку як базову складову екологічної культури; представлено власний досвід роботи щодо формування екологічної свідомості дошкільників.

Ключові слова: природа, екологія, екологічне виховання, екологічна свідомість, екологічна культура.

В статье проанализирована проблема формирования экологического сознания детей дошкольного возраста как основная составляющая экологической культуры; представлен личный опыт работы относительно формирования экологического сознания дошкольников.

Ключевые слова: природа, экология, экологическое воспитание, экологическое сознание, экологическая культура.

The author analyzes the problem of forming environmental awareness in preschool-age children as a basic component of ecological culture and describes her own work experience in forming environmental awareness of preschoolers.

Key words: nature, ecology, environmental education, environmental awareness, ecological culture.

Майбутнє планети значною мірою залежить від того, що діти сьогодні знають про навколишнє середовище і як вони ставляться до природи.

В умовах стрімкого погіршення екологічної ситуації в країні та світі, враховуючи негативні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, що обернулася масштабною трагедією для людства, особливо актуальними постають завдання відновлення та охорони природи. Допомогти у цьому покликана наука екологія – наука про дім, у якому ми живемо.

Міцний фундамент любові до навколишнього середовища варто закладати ще у ранньому дитинстві. Тому сьогодні велика увага у державних нормативних документах з питань освіти і її дошкільної ланки надається цьому питанню.

Так, у Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)" йдеться про необхідність "формування екологічної культури людини в гармонії її відносин з природою" [2].

Закон України "Про дошкільну освіту" одним із завдань дошкільної освіти визначає "виховання морально-етичного ставлення до навколишнього світу, явищ живої і неживої природи" [2; 3].

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти визначено зміст знань дошкільників з різних сфер людської життєдіяльності. Зміст освітньої лінії "Дитина у природному довкіллі" містить вимоги до формування доступних дитині дошкільного віку уявлень про природу планети Земля та Всесвіт, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля.

Природнича освіченість дитини передбачає наявність у неї уявлень про живі організми і природне середовище, багатоманітність явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки у природному довкіллі та взаємозв'язок природних умов, рослинного і тваринного світу, позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи. Ціннісне ставлення дитини до природи виявляється у її природодоцільній поведінці: виважене ставлення до рослин і тварин; готовність включатись у практичну діяльність, що пов'язана з природою; дотримання правил природокористування [1, с. 6].

Метою освітньої роботи у дошкільному закладі є формування елементів екологічного світорозуміння, екологічної вихованості, розвиток у дитини позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля, формування реалістичних уявлень про явища природи, практичних вмій, дбайливого ставлення до її компонентів.

Отже, формування екологічної свідомості дітей є невід'ємною частиною освітньо-виховного процесу дошкільного закладу, де передбачено проведення різних форм природознавчої роботи. Яка ж роль у цьому важливому і складному процесі належить вихователю.

Метою статті є висвітлення поглядів вчених щодо ролі вихователя у формуванні екологічної свідомості дітей та узагальнення власного досвіду роботи у даному аспекті.

Це вимагає розв'язання наступних завдань:

1. Узагальнити погляди педагогів щодо ролі вихователя в екологічному вихованні дітей дошкільного віку.

2. Представити власний досвід роботи щодо формування екологічної свідомості дошкільнят.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі взаємозв'язок людини та навколишнього середовища розглядається не лише як природничо-історична та біологічна, але і як філософська, політична, соціальна та педагогічна проблема. Її розв'язання потребує координації дій усіх ланок системи освіти. У цьому аспекті найбільш досліджені умови, що забезпечують єдність дій усіх суміжних соціальних інституцій освіти та виховання (сім'я – дитячий садок – школа) (Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Котирло, Г. Леушина, Г. Люблінська, М. Поддьяков, О. Проскура та ін.).

Питанням природоохоронного виховання дітей дошкільного віку присвячені дослідження В. Грецової, Г. Земцової, Н. Кондратьєвої, З. Плохій, Н. Лисенко, Г. Марочко, Н. Кот.

В. Грецова трактує надбання знань про природу як фактор позитивного ставлення до неї. Н. Лисенко розроблено практичні рекомендації щодо екологічного виховання дошкільників, Н. Кот доведено необхідність спільної роботи дошкільного закладу і родини з екологічного виховання. З. Плохій розглядає екологічне виховання дошкільників на матеріалі ознайомлення їх із тваринним світом [4; 5; 7; 8].

Так, З. Плохій розглядає *екологічне виховання* як формування у дитини здатності та бажання діяти відповідно до екологічних знань, набутих у процесі навчання [7].

За визначенням Н. Кот, *екологічне виховання* – це цілеспрямоване формування у людей різного віку екологічного мислення, екологічних, моральних, правових поглядів на природу і місце в ній людини [5].

На думку С. Ніколаєвої, метою екологічного виховання є формування початків екологічної культури, тобто становлення свідомо правильного ставлення безпосередньо до самої природи, до людей, які її охороняють, а також до людей, які створюють на її основі багатство матеріальних або духовних цінностей [9, с. 155]. Але, як зазначає Н. Кот, поведінка дитини щодо природи буде екологічно доцільною за умови поєднання моральних якостей особистості з елементарними екологічними знаннями. Вона також описує механізм формування основ екологічної культури як поєднання позитивних емоцій до об'єктів природи, знання, мотиви та практичні уміння і навички [4]. Поступове усвідомлення дитиною моральних правил поведінки у дошкільній, розуміння значення своїх дій для інших разом із здатністю оцінити свої особистісні якості активізують її прагнення з власної ініціативи дбати про живу істоту. Ядром такого особистісного становлення є свідомість та самосвідомість [6, с. 21].

Складова свідомості особистості, що пов'язана з відображенням процесів взаємодії людини чи суспільства з об'єктами та явищами природи, називається *екологічною свідомістю*. Екологічна свідомість не обмежується лише відображенням та пізнанням законів природи. Вона передбачає формування структури поведінки особистості, що дозволяють адекватно реагувати на зміни природного довкілля. Екологічна свідомість включає в себе такі сфери: афективну (емоційно-ціннісну), когнітивну (пізнавальну) та психомоторну (діяльнісно-поведінкову) [8, с. 117].

Розглянемо детальніше роль вихователя у формуванні екологічної свідомості дошкільнят.

Методичний інструментарій забезпечення екологічної свідомості у дітей складають форми, методи, засоби і прийоми роботи. Розглянемо деякі з них.

Відомо, що дошкільнята – природжені дослідники. Саме тому ефективною у роботі з дітьми є *дослідно-пошукова діяльність*.

Проводячи з дітьми досліді, вихователю варто дотримуватися структури дослідницької діяльності, а саме: постановка проблеми; пошук шляхів розв'язання та

побудова гіпотез; розв'язання завдання за допомогою практичних дій; аналіз результатів, підтвердження або спростування гіпотези; при спростуванні гіпотези – повернення до нових пошуків шляхів розв'язання проблеми.

На етапі підготовки до дослідницької діяльності вихователь повинен вивчити інформацію про досліджуваний об'єкт, визначити мету і завдання конкретного досліджу, провести попередню роботу з дітьми у вигляді спостережень за об'єктом чи явищем природи, бесід на виявлення знань дітей стосовно нього, підготувати необхідний реквізит, забезпечити дотримання правил техніки безпеки.

На етапі проведення досліджу від вихователя вимагається чітке керівництво ходом його проведення. Це мають бути чіткі, доступні дітям вказівки, пояснення роботи. Дітям не слід одразу давати відповідь, а пропонувати самим знайти її. Треба дати дитині змогу особисто простежити за ходом досліджу від початку до кінця, зробити певні висновки з приводу побаченого.

На заключному етапі вихователь має підвести підсумок побаченого і в подальшому практично застосовувати отримані знання.

Оскільки при реалізації завдань формування екологічної свідомості дошкільнят необхідний комплекс таких методичних прийомів і засобів, щоб вивчення природи, будь-яке спілкування з нею залишало в пам'яті дитини глибокий слід, обов'язково впливало б на почуття і свідомість, поряд із досліджу використовуємо *ігри, народні прикмети, прислів'я та приказки, вірші* про охорону довкілля, *оповідання* екологічного змісту. Для цього педагогу необхідно досконало володіти ними, щоб влучно використовувати у повсякденному житті. Замість заборони певної дії дитини по відношенню до об'єкта природи ефективним є застосування зазначених вище засобів виховання.

У нашому місті немає річки чи ставка, тому одним із методів, який використовуємо для моделювання природодоцільної поведінки у віддалених від нас місцях, є *заняття-подорожі*. Їх легко організувати навіть якщо група відповідно не оформлена (відсутні декорації). Варто лише заплющити очі, сказати чарівні слова, і дитяча уява перенесеться у потрібне місце. І ось тут нам приходять на допомогу правила поведінки в природі. Ми їх з дітьми зображуємо у вигляді екологічних знаків.

У нашому садочку є *картинна галерея*. Тут я ознайомлю дітей із явищами природи за допомогою репродукцій картин І. Шишкіна "Корабельний гай", "Гроза", "Зима", "Журавлі на болоті", "Ранок в сосновому бору", Васильєва – "Відлига", Айвазовського – "Дев'ятий вал", "Буря".

Почути звуки моря, лісу, різних явищ природи допомагає *прийом "навушники"*, побачити об'єкти, зображені на задньому плані або зовсім відсутні, – прийом *"бінокль"*.

Практикую також проведення *занять в інтерактивній формі*, використовуючи мультимедійний проектор. Ми з дітьми ознайомлюємося з різними явищами і об'єктами природи з відеоенциклопедій про природу, дивимося мультфільми та різні відео на екологічну тематику в інтернет-службі YouTube (наприклад, мультфільми "Про екологічну корову", "Бережіть ліс", "Чарівна Земля", відео про структуру води, утворення опадів тощо). В даному випадку педагогу потрібно дотримуватися принципів науковості та доступності.

Знайти вирішення тієї чи іншої проблеми або з'ясувати її причини допомагають *ланцюги логічних запитань*. Наприклад, ланцюг логічних запитань у з'ясуванні причини зміни зайчиком шубки з сірої на білу взимку може виглядати так:

- Яка головна ознака зими? (*Сніг.*)
- Якого кольору сніг? (*Білого.*)
- Якого кольору шубка у зайчика від весни до осені? (*Сірого.*)
- Хто полює на зайчика в лісі? (*Вовк, лисиця.*)
- Який колір краще видно на білому снігу – білий чи сірий? (*Сірий.*)
- Як може зайчик взимку заховатися від ворогів? (*Одягнувши білу шубку.*)
- Для чого? (*Щоб його не було помітно на білому снігу.*)

Радість такого відкриття закарбовується в дитячій пам'яті і залишає міцні знання.

Проте з самостійним описом дитиною того чи іншого об'єкта природи завжди виникають певні труднощі. Тому ми практикуємо використання опорних схем, за допомогою яких дитина може скласти розгорнуту розповідь самостійно. Так ми навчаємо дітей знаходити головні, суттєві ознаки предмета, відрізнити їх від

другорядних. Навчаючи старших дошкільників складання описових розповідей, використовуємо *схеми-моделі*. Діти вибудовують розповідь з дотриманням послідовності та параметрів, закладених у схемах: колір, форма, величина, матеріал, частини, де зустрічається в природі. Використання схем при складанні описових розповідей допомагає дітям засвоїти порівняння предметів не в загальній формі – чим подібні або чим відрізняються предмети, а диференційовано, порівнюючи предмети за формою, величиною, кольором тощо.

У практиці роботи керуємось науковими надбаннями З. Плохій. Для того щоб задіяти психологічні механізми співпереживання, співчуття дитини з приводу відповідного стану об'єкта природи, застосовуємо, за її порадами, *прийом екологічної емпатії*. Проявити емпатію до живих істот допомагають запитання до дітей під час спостережень на кшталт: "Придивіться до поведінки черепахи. Що вона зараз відчуває?", "Що відчуває ялинка, вкрита товстим шаром снігу?", "Чому водичка іноді ображається на людей?" Цей прийом спонукає дітей до порівняння самопочуття живої істоти з власними переживаннями: ситості – голоду, тепла – холоду, здоров'я – відчуття болю тощо.

Ефективним у коригуванні ставлення до природи є *прийом екологічної рефлексії*, який спонукає дитину до самоаналізу власних вчинків щодо конкретного об'єкта природи. Наприклад, під час прогулянки дитина зламала гілочку бузку. Зібравши дітей, ставлю запитання на кшталт: "Що може відчувати куцик? Якби це було можливо, про що б він сказав тому з вас, хто це зробив?"

За даними досліджень З. Плохій, сенс застосування цих прийомів полягає у тому, що дорослий показує шлях до свідомості дитини не через заборону, а опосередковано, задіюючи емоційно-почуттєву сферу, яка "відкриває" шлях до свідомості [8, с. 67–68].

Майстерність вихователя при застосуванні названих прийомів полягає в емоційно забарвленому мовленні. Велике значення має також ставлення самого вихователя до об'єктів природи, яке передається дітям спочатку на емоційному, а потім і на практичному рівні. Слова вихователя не повинні розходитися з його власними діями по відношенню до природи та її об'єктів.

Проаналізувавши роботу вихователів, стало очевидним, що довгий час у прищепленні дітям любові до природи використовувалися стереотипи і порівняння об'єктів та явищ природи за їх привабливістю та корисністю для людей. В своїй роботі ми дійшли до висновку, що на сучасному етапі доцільно керуватися науковими поглядами Н. М. Кот. Вона стверджує, що оцінні судження щодо об'єктів та явищ природи повинні бути виключені з екологічного виховання дошкільників. З позиції екології живі організми або природні явища не можуть бути хорошими чи поганими, корисними чи шкідливими. Вони мають рівне з людиною право на існування, кожен з них відіграє свою виняткову роль у природі, їх поведінка та перебіг визначається біологічними законами. Таким чином, дорослі, вихователі зокрема, повинні відмовитися від давніх стереотипів і використовувати оцінні судження лише для характеристики вчинків людини по відношенню до світу природи [4].

Висновки. Отже, сучасний ДНЗ є першою сходинкою збагачення дітей знаннями про природне та соціальне оточення, ознайомлення з загальною, цілісною картиною світу та формування науково обґрунтованого, морального й естетичного ставлення до нього. Таким чином, одним із провідних завдань, яке постає перед вихователем сучасного дошкільного навчального закладу, є екологічне виховання дітей, що передбачає формування у дитини емоційного бережливого ставлення до об'єктів природи, здатності бачити їх красу. Це забезпечить формування перших уявлень про навколишній світ, ставлення до природи, конкретної поведінки на емоційному рівні.

Цьому питанню присвячені дослідження багатьох вітчизняних педагогів минулого та сучасності, розроблені практичні рекомендації щодо роботи з формування екологічної культури дошкільнят, яка є складовою їх екологічної свідомості.

Екологічна культура – це форма духовного і практичного освоєння особистістю світу природи, "кодекс поведінки" у природному довкіллі.

Важливим етапом у формуванні екологічної культури є виховання екологічної свідомості – складової свідомості особистості, пов'язаної з відображенням процесів взаємодії людини, суспільства з об'єктами та явищами природи.

У практиці роботи ДНЗ (ЦРД) "Росинка" засвідчили високу ефективність дослідно-пошукова діяльність, заняття-подорожі, спостереження та праця в природі.

Організуючи вказані форми дослідно-пошукової діяльності дітей, вихователів варто дотримуватись відповідної структури такої діяльності та педагогічних вимог щодо підготовчого, основного і заключного етапів організації дослідно-пошукової діяльності дошкільників.

В подальшій роботі нашого закладу з формування екологічної свідомості дошкільнят потребують створення екологічна стежка, куточок городу, створення превентивного розвивального середовища.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) – К. : 2012. – С. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>. – Назва з екрана.
2. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ualib.com.ua/br_563.html. – Назва з екрана.
3. Закон України "Про дошкільну освіту" // Дошкільне виховання. – 1998. – № 9. – С. 3–7.
4. Кот Н. про сучасні підходи до екологічного виховання дошкільників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Socgum/VIrd/201011/12.pdf>. – Назва з екрана.
5. Кот Н. М. Спільна робота дошкільного закладу та сім'ї з екологічного виховання дошкільників : метод. посіб. для вихователів і студентів педагогічних вузів / Н. М. Кот // Дитячий садок. – 2001. – № 45 (141). грудень, – 24 с.
6. Нарочна Л. К. Методика викладання природознавства : навч. посіб. / Л. К. Нарочна, Г. В. Ковальчук, К. Д. Гончарова. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1990. – С. 21.
7. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників : метод. посіб. / З. П. Плохій. – К. : Ред. журн. "Дошкільне виховання", 2002. – С. 26.
8. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / З. П. Плохій. – К. : Світич, 2010. – С. 117.
9. Николаева С. Н. Методика экологического воспитания дошкольников : учеб. пособие для средних пед. учеб. заведений / С. Н. Николаева. – 2-е изд., испр. – М. : Академия, 2001. – С. 155.